

Сидоренко В. Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми / В. Сидоренко // Українська мова і література в школі: наук.-методичний журнал. – Київ, 2015. – № 1. – С. 7-19.

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ Й ПУНКТУАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ 8-9 КЛАСІВ В УМОВАХ ОНОВЛЕНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ

Вікторія СИДОРЕНКО,

доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, доцент

УДК 81'367.4=161.2

Стаття присвячена розробленню теоретико-методологічних засад навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів відповідно до інноваційних суспільних та освітніх викликів. Описано етапи навчання синтаксису й пунктуації української мови в загальноосвітній середній школі. Схарактеризовано інноваційні підходи до формування синтаксичної й пунктуаційної компетентностей учнів 8-9 класів. Конкретизовано лінгводидактичні принципи, форми і прийоми навчання українського синтаксису й пунктуації на засадах компетентнісного, особистісно зорієнтованого і діяльнісного підходів. Уточнено зміст понять «синтаксична компетентність», «пунктуаційна компетентність».

Ключові слова: *неперервна мовна освіта, комунікативний синтаксис, синтаксична компетентність, пунктуаційна компетентність, інноваційна методика навчання синтаксису й пунктуації, етапи навчання синтаксису, компетентнісний підхід, особистісно зорієнтований підхід, діяльнісний підхід, акме-синергетичний підхід, діяльнісний результат неперервної мовної освіти.*

Грамматика – душа мови, поза нею естетика мови просто неможлива, оскільки саме граматичні норми та особливості їх використання є тим ядром, що дає можливість правильно донести думку, комунікативні завдання, які ставить перед собою мовець.

Ю.Ф. Прадід

Постановка проблеми. У курсі навчання української мови в загальноосвітній середній школі важливе місце належить синтаксису, оскільки в синтаксичному ярусі мовної системи (реченні як найменшій комунікативній одиниці) знаходять найповніше вираження всі мовні одиниці

інших рівнів, зокрема фонетичного, словотвірного, семантичного, морфологічного, стилістичного, набувають функціональної довершеності й логічної оцінки засоби мови і мовлення. В організації неперервної мовної освіти синтаксис має вершинний характер, підпорядковуючись визначальним функціям мови – комунікативній і когнітивній. Реалізація комунікативного, соціально-перцептивного та інтерактивного аспектів професійно-педагогічного спілкування, передача потрібної для суб'єкт-суб'єктної діалогічної (полілогічної) взаємодії інформації залежить не тільки від активного словникового запасу мовця, але й від опанування синтаксичної будови мови як засобу спілкування, від оволодіння закономірностями сполучуваності слів і побудови речень, виражальними можливостями різних синтаксичних структур та вміння комунікативно доцільно користуватися ними в різних мовленнєвих ситуаціях.

Синтаксична компетентність є однією з основних предметних компетентностей у системі мовних знань, умінь і навичок, необхідних школярам у різних ситуаціях комунікативного дискурсу, що передбачає їхню здатність користуватися усною й писемною літературною мовою, послуговуватися необхідним арсеналом синтаксичних мовних одиниць (*далі – СО*) різних структурних рівнів (словосполучення, речення, текст, складне синтаксичне ціле), синтаксичних конструкцій певних видів і сполучних засобів (сполучникові, безсполучникові, складносурядні, складнопідрядні, складні речення з різними видами зв'язку та ін.) з урахуванням функціонально-стильових різновидів мовлення відповідно до теми, мети, ситуації спілкування, провідних жанрів комунікації. Елокуція словесного матеріалу включає синтаксичну стрункість, вишуканість форм, національну самобутність мовлення, інформаційну насиченість, а також лексичне, семантичне й синтаксичне багатство мовлення. Тому синтаксична компетентність діалектично пов'язана з високим рівнем загальної культури учнів в її мисленнєвому, поведінковому й почуттєвому проявах, тобто віддзеркалює процеси мовомислення, мовотворення й мовопродукування в

неперервній мовній освіті. **Пунктуаційна компетентність** – це предметна компетентність учнів у системі мовних знань, умінь і навичок, що передбачає вміння школярів інтонаційно оформлювати усне мовлення на письмі, тобто є важливим складником їхньої правописної грамотності. За використання **кластерного аналізу компетентностей і компетенцій** у їх ієрархічному взаємозв'язку й взаємозумовленості синтаксичну компетентність коректніше розглядати як складник мовної, а пунктуаційну – мовної і мовленнєвої компетентностей. Отже, вивчення синтаксису й пунктуації створює умови для засвоєння норм сучасної української літературної мови, розвитку логічного мислення й мовлення учнів, формування пунктуаційної грамотності та навичок виразного читання; саме синтаксис допомагає зрозуміти комунікативну функцію мови й шляхи її здійснення [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для нашого дослідження важливе значення мають концептуальні підходи, методологічні й методичні засади модернізації системи неперервної мовної освіти з урахуванням національних і світових тенденцій, обґрунтовані в працях О.М. Біляєва, Н.Б. Голуб, О.М. Горошкіної, С.О. Карамана, Л.І. Мацько, Т.Г. Окуневич, М.І. Пентилюк, О.М. Семенов та ін.; наукові пошуки вчених у напрямі розроблення інноваційних освітніх підходів, технологій, форм і методів навчання української мови (Бондаренко Н.В., Дженджеро О.Л., Дідук-Ступ'як Г.І., Кучерук О.А., Новосьолова В.І., Остапенко Н.М., Шелехова Г.Т., Ярмолюк А.В. та ін.). Теоретичні засади навчання синтаксису й пунктуації на різних етапах неперервної мовної освіти обґрунтовано в наукових дослідженнях таких лінгводидактів, як Т.В. Аржанцева, О.М. Біляєв, М.С. Вашуленко, Н.М. Дика, Л.Т. Григорян, С.І. Єрмоленко, Н.Л. Іваницька, Н.П. Ковальчук, І.О. Кухарчук, В.Я. Мельничайко, В.П. Озерська, К.М. Плиско, Р.О. Христіанінова та ін. У науково-методичних працях і монографічних розвідках О.М. Горошкіної, С.О. Карамана розроблено нестандартні підходи до навчання синтаксису в профільній школі.

Дослідженню синтаксичної будови мови з погляду її комунікативного

призначення присвячено науковій праці представників вітчизняного й російського мовознавства, зокрема В.В. Бабайцевої, В.А. Белошапкової, Л.А. Булаховського, В.В. Виноградова, І.Р. Вихованця, В.Г. Войцехівської, В.Д. Горяного, А.П. Загнітка, Г.О. Золотової, М.Г. Кишенька, М.Ф. Кобилянської, Є.В. Кротевича, Б.М. Кулика, О.С. Мельничука, Д.М. Овсянико-Куликовського, О.М. Пешковського, О.О. Потебні, М.М. Прокоповича, О.Б. Сиротиніної, О.С. Скобликової, М.А. Шапіро, Н.Ю. Шведової, Л.Ю. Шевченко та ін. Психолінгвістичний аспект вивчення мовних явищ вияскравлювали Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, М.І. Жинкін, І.О. Зимня, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, Ю.М. Лотман, С.Л. Рубінштейн, Л.В. Щерба, Л.В. Якубінський та ін. Питання формування елітарного типу національно-мовної (культуромовної, лінгвокультурної, мовно-риторичної) особистості порушено в наукових розвідках В.В. Воробйова, О.П. Глазової, Н.Б. Голуб, Ю.М. Караулова, Л.І. Мацько, К.І. Мізіна, Н.М. Остапенко, М.І. Пентилюк, Т.В. Симоненко, О.Б. Сиротиніної, В.М. Руденко та ін.

Сучасними лінгводидактами розроблено авторські методики навчання певних аспектів синтаксису й пунктуації на різних етапах неперервної мовної освіти, зокрема методика формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів на завершальному етапі вивчення синтаксису, побудована на засадах комунікативно-діяльнісного й функціонально-стилістичного підходів (Омельчук С.А.); методика випереджувального навчання синтаксису російської мови учнів 5-х класів загальноосвітніх шкіл з російською мовою навчання (Аржанцева Т.В.); методика реалізації функціонально-комунікативного підходу в процесі вивчення простого речення (Одайник С.М.); методика вивчення простого речення в шкільному курсі української мови (Христіанінова Р.О.); методика формування пунктуаційних навичок в учнів основної школи (Ковальчук Н.П.); методика вивчення простого ускладненого речення на філологічних факультетах у педагогічних навчальних закладах (Єрмоленко С.І.); методика навчання простого речення в основній школі (на матеріалі російської мови у порівнянні з англійською

мовою) (Цоброва І.А.); методика навчання української мови в педагогічному училищі (Чабайовська М.І.); методика формування комунікативної компетентності студентів філологічних спеціальностей у процесі вивчення синтаксису (Столяр З.В.); методика вивчення синтаксису в мовній освіті вчителів української мови і літератури на засадах комунікативно-діяльнісного підходу (Кухарчук І.О.) тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз науково-педагогічних і лінгводидактичних джерел засвідчує відсутність фундаментальних досліджень, у яких було б обґрунтовано теоретичні й лінгводидактичні засади навчання учнів 8-9 класів синтаксису й пунктуації української мови в умовах оновленої освітньої парадигми. Як показує наш педагогічний досвід, а також результати перманентного моніторингу вчителів-словесників і школярів (анкетування, діагностування, письмові творчі роботи, результати констатувальний зрізів та ін.), усні висловлювання учнів 8-9 класів свідчать про недосконалість синтаксичної будови їхнього мовлення, існування порушень синтаксичної структури речень, значну кількість типових пунктуаційних помилок у письмових роботах тощо. У цьому вбачаємо декілька причин. По-перше, у шкільному курсі навчання української мови відсутні наступність і перспективність при вивченні синтаксичних тем, неповною мірою реалізується на практиці принцип внутрішньорівневих зв'язків між синтаксисом і пунктуацією, іншими структурними рівнями мовної системи; по-друге, за відведеної шкільною програмою час для систематичного вивчення синтаксису стали синтаксичні й пунктуаційні вміння й навички в учнів не встигають сформуватися; по-третє, для ознайомлення учнів 8-9 класів із комунікативним і стилістичним аспектами синтаксису дидактичний інструментарій, зокрема підбір методів і форм навчально-виховного процесу, методичних засобів, організаційних форм (діагностика, планування, регламент, корекція та ін.), не завжди відповідає особливостям їх сенситивного періоду (підлітковий); по-четверте, не враховується вплив інтерференційних процесів, коли синтаксичні

конструкції української і російської мов оформлені різними граматичними засобами, певне мовне явище наявне в одній мові й відсутнє в іншій; по-п'яте, неготовність чи невміння вчителя-мовника до системного використання компетентнісного, особистісно зорієнтованого і діяльнісного підходів, інноваційних технологій, методів і прийомів, які забезпечують **діяльнісний результат неперервної мовної освіти** тощо.

Отже, **актуальність дослідження** зумовлена сучасними тенденціями в розвитку освітології, педагогіки і психології, лінгвістики, акмелінгвістики та лінгводидактики; модернізацією шкільної мовної освіти на принципах неперервності, гуманізації, випереджувальності, мережовості, варіативності, мобільності, прогностичності, відкритості, інтеграції традиційних та інноваційних технологій навчання і виховання; суперечністю між сучасними освітніми підходами до навчання синтаксису й пунктуації української мови в загальноосвітній середній школі та недостатнім рівнем сформованості в учнів теоретичних знань, необхідних умінь і навичок роботи із синтаксичним матеріалом; недостатньою розробленістю цієї проблеми, яка досі не була об'єктом спеціального вивчення й ґрунтовного аналізу. Це спонукає до **розроблення інноваційної методики навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів** на засадах компетентнісного, особистісно зорієнтованого і діяльнісного підходів, з урахуванням національних надбань світового значення та усталених європейських традицій, яка орієнтована на підготовку національно-мовної особистості, компетентного учня-комуніканта, життєспроможного й життєздатного в умовах глобалізаційних викликів.

Мета статті полягає в обґрунтуванні змісту, лінгводидактичних принципів, форм і прийомів навчання учнів 8-9 класів синтаксису й пунктуації української мови на засадах компетентнісного, особистісно зорієнтованого і діяльнісного підходів.

Відповідно до поставленої мети **основні завдання наукової розвідки** окреслюємо таким чином: 1) проаналізувати стан досліджуваної проблеми на

різних етапах розвитку неперервної мовної освіти; 2) виявити типові помилки, проблеми й труднощі в процесі навчання учнів 8-9 класів синтаксису й пунктуації української мови, з'ясувати причини їх виникнення; 3) описати етапи навчання синтаксису й пунктуації української мови в загальноосвітній середній школі; 4) схарактеризувати інноваційні підходи до формування синтаксичної й пунктуаційної компетентностей учнів 8-9 класів, вироблення синтаксичних умінь і навичок; 5) висвітлити лінгводидактичні принципи, форми і прийоми, що забезпечують навчання учнів 8-9 класів українського синтаксису й пунктуації на засадах інноваційних підходів; б) уточнити зміст понять «синтаксична компетентність», «пунктуаційна компетентність».

Виклад основного матеріалу дослідження. Український синтаксис і пунктуація мають свою тривалу історію становлення й формування.

Представники філософської школи епохи еллінізму – стоїки – упровадили термін «синтаксис» ще в III ст. до н.е., основним завданням якого вважали вивчення логічного змісту висловлень. Термін «синтаксис» (від гр. *syntaxis* – військовий лад, побудова, поєднання, порядок) використовується у двох основних значеннях: 1) об'єкт вивчення (синтаксис української мови); 2) розділ науки про мову (синтаксис як наука). **Синтаксис української мови** – це синтаксична будова мови, сукупність синтаксичних одиниць (словосполучення, просте речення, складне речення, висловлення) та правил, які регулюють творення й функціонування синтаксичних одиниць. **Синтаксис як наука** – це розділ граматики, що вивчає синтаксичну будову української мови, форму і зміст синтаксичних одиниць, правила їх функціонування. Термін уживається також у більш вузьких, спеціальних значеннях, зокрема: а) синтаксичні властивості окремих одиниць, тобто їх синтаксичні характеристики, синтаксичні можливості, наприклад, синтаксис словосполучення, синтаксис простого речення, синтаксис складного речення, синтаксис тексту; б) синтаксичні особливості функціональних стилів сучасної української літературної мови (синтаксис наукового стилю,

публіцистичного, офіційно-ділового, художнього та ін.); в) індивідуальне явище – синтаксис мови письменника, синтаксичні особливості, характерні для творів того чи іншого письменника, поета, наприклад, синтаксис Т.Г. Шевченка, синтаксис Л.В. Костенко тощо. Предметом українського синтаксису в сучасному мовознавстві є система синтаксичних одиниць, їх формально-граматична і семантична структура, синтаксичні зв'язки (предикативний, сурядний, підрядний), формальні способи вияву синтаксичних зв'язків (координація, керування, узгодження, прилягання) і семантики-синтаксичні відношення (наприклад, у складносурядному реченні – єднальні, протиставні, розділові, у складнопідрядному – часові, причинові, умовні, допустові та ін.).

Українська пунктуація почала формуватися з виникненням книгодрукування у XVI столітті. Під **пунктуацією** (від лат. *punctuation*, *pinctum* – крапка) переважно розуміють систему загальноприйнятих правил про вживання на письмі розділових знаків, які служать для членування писемного мовлення (зокрема тексту) відповідно до його синтаксичних, смислових або інтонаційних особливостей. В українських академічних граматиках, окремих шкільних підручниках пунктуацію здебільшого відносять до правописних норм, залишаючи її вивчення поза граматикую. Проте багато мовознавців, зокрема В.В. Бабайцева, Н.С. Валгіна, А.П. Загнітко, А.П. Медушевський, К.Ф. Шульжук та ін., розглядають пунктуацію в розділі «Синтаксис», уважаючи розділові знаки репрезентантами певних типів смислових, структурних і ритміко-мелодійних малюнків. Пунктуацію вивчають у трьох аспектах: 1) система загальнообов'язкових графічних позаалфавітних знаків, призначених для графічної організації й членування писемного тексту; 2) сукупність правил, кодифікувальних норм пунктуаційного оформлення писемного тексту; 3) розділ мовознавства, який вивчає закономірності системи пунктуаційних знаків, їх функції і норми вжитку; досліджує особливості пунктуації як цілісної системи [3, с. 119]. У шкільному курсі навчання української мови

усталена пунктуаційна система, усе багатство розділових знаків вичерпно розкривається й засвоюється учнями саме під час вивчення синтаксису, ґрунтовного й виваженого аналізу синтаксичних одиниць. *Пунктуація допомагає учню-читачу розуміти зміст написаного, сприймати виражені в тексті значення й відтінки, а тому, хто пише (пишучому), – передавати певні значення й відтінки, які він вкладає у своє писемне висловлення, виділяти той чи інший реченнєвий компонент.*

У різні періоди розвитку лінгводидактики представники наукових поглядів (широкий і вузький) і підходів (ґраматичний, функціональний, комунікативний, стилістичний) неоднаково визначають, усвідомлюють і потрактовують мету і завдання навчання учнів українського синтаксису й пунктуації, підбір освітніх підходів, форм, методів і принципів навчання. Це спричинено **об'єктивними** (специфіка будови мови, природа синтаксичних одиниць, особливості їх функціонування, взаємовідношення між формально-синтаксичним, семантико-синтаксичним, власне-семантичним та комунікативним аспектами цих одиниць та ін.) і **суб'єктивними чинниками** (усвідомлення важливості дослідження синтаксичних одиниць, традиції історичного розвитку українського синтаксису та ін.). Сучасні наукові концепції – ґраматична, функціональна, комунікативна, стилістична – розрізняються переліком синтаксичних одиниць, кваліфікацією синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень.

Традиційна методика навчання синтаксису в загальноосвітній середній школі ґрунтувалася на системно-описовому принципі, за якого синтаксичні одиниці висвітлювались як формальна система. Проте вивчення синтаксичних явищ на рівні синтаксичного розбору окремого речення, аналізу текстів, складання речень за схемами тощо не дає можливості вивчати синтаксичну будову української мови як динамічну систему, досліджувати функціонування синтаксичних одиниць у різних мовленнєвих актах, комунікативно доцільно користуватися синтаксичними засобами.

Сучасний шкільний курс навчання синтаксису й пунктуації української мови має бути **комунікативно спрямованим** (*комунікативний синтаксис*) і зорієнтованим передусім на формування в учнів умінь і навичок вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами мови в усіх видах мовленнєвої діяльності. О.Б. Курило в лінгводидактичному дослідженні «Уваги до сучасної української літературної мови» (1925) зазначає, що «складня мови (синтаксис мови – *пояснення наше* – С.В.) пов'язана з уявами, з асоціацією уяв, що багатьма своїми фактами йшли в процесі свого творення відмінним для кожного народу шляхом, залежно від різних умов його минулого в найширшому розумінні» [6, с. 20]. Тому треба **донести до учнів специфіку організації синтаксичного рівня системи української мови**, зокрема особливості побудови синтаксичних конструкцій української мови порівняно з іншими мовами, структурно-семантичні характеристики синтаксичних категорій, правила інтонування різних типів речень та використання їх у мовленні для ефективного здійснення комунікативного наміру тощо.

Методикою навчання української мови передбачено **шість етапів навчання синтаксису в загальноосвітній середній школі**, зокрема:

- практичне ознайомлення із синтаксичними одиницями в початковій школі (види речень за метою висловлювання, головні і другорядні члени речення, засоби зв'язку слів у реченні, однорідні члени речення тощо);
- пропедевтичне вивчення основних понять синтаксису й пунктуації (5 клас);
- навчання синтаксису під час опанування морфології, що дає можливість підготувати учнів до засвоєння систематичного курсу синтаксису (6-7 класи) – ***морфологічний і семантичний аспекти синтаксису***;
- систематичний курс навчання синтаксису (8-9 класи) – ***комунікативний і стилістичний аспекти синтаксису***;

- удосконалення комунікативних умінь і навичок учнів старшої школи на основі узагальнення й систематизації відомостей про синтаксис української мови (10-11 класи).

Основною лінгводидактичною ідеєю шкільної практики є навчання морфології на синтаксичній основі. У процесі навчання синтаксису в 6-7 класах звертається увага на морфологічні й лексико-морфологічні властивості синтаксичних одиниць. Під час вивчення морфологічних категорій обов'язково враховуються їх синтаксичні ознаки, що зумовлюються певними морфологічними властивостями. Ще академік В.В. Виноградов (1895-1969), розглядаючи зв'язок морфології й синтаксису як розділів граматики, слушно зазначав: «Нема нічого в морфології, чого нема чи раніше не було в синтаксисі... Морфологічні форми – це відстояні синтаксичні форми».

У 8-9 класах відбувається актуалізація пропедевтичних знань із синтаксису й пунктуації, систематичне опрацювання нових теоретичних відомостей та формування в учнів на цій основі синтаксичної й пунктуаційної компетентностей, що включають такі синтаксичні й пунктуаційні вміння й навички: виділяти словосполучення в реченні; знаходити в словосполученні головне й залежне слово; розрізняти словосполучення й речення; складати словосполучення за заданими схемами; добирати різні за будовою словосполучення для вираження того самого смислу; розрізняти прості і складні речення, види речень за метою висловлювання, за емоційним забарвленням, за будовою; визначати члени речення, звертання, вставні слова, відокремлені члени речення; правильно й доречно використовувати в мовленні різні види простих і складних речень; здійснювати синтаксичний розбір словосполучень і речень; визначати пряму й непряму мову; правильно інтонувати речення та їх складові частини тощо. У класах (школах) із поглибленим вивченням української мови посилюється увага до функціонального аспекту синтаксису, що передбачає вивчення

функціональних властивостей синтаксичних одиниць у текстах різних функціональних стилів, типів і жанрів мовлення.

Важливо, щоб учні 8-9 класів свідомо опанували синтаксичну будову сучасної української літературної мови як ефективний засіб спілкування, розуміли закономірності функціонування синтаксичних конструкцій, особливості їх використання в певній мовленнєвій ситуації відповідно до завдань комунікативного дискурсу, тобто вміли орієнтуватися на важливу в даний момент інформацію (зокрема під час навчального діалогу, відповіді, бесіди, дискусії, дебатів, диспуту, попередження, зауваження, поради, пропозиції тощо), яка становить сутність відповідної комунікації й задля повідомлення якої ця комунікація має відбутися, інтонувати речення різних видів, беручи до уваги й логічний наголос для передачі різних змістових та емоційних відтінків значення. У цьому процесі важливе значення має послідовне **урізноманітнення граматичної будови мовлення учнів** на рівні слова, словосполучення й різних видів речення (за метою висловлювання, емоційним забарвленням, характером граматичної основи, кількістю граматичних основ, зокрема просте, складносурядне, складнопідрядне, безсполучникове, складне речення з різними видами зв'язку та ін.). Адже цікавим є той співрозмовник, який послуговується не одноманітними структурами, а може варіювати синтаксичні конструкції залежно від завдань комунікації, пунктуаційно грамотно оформлювати діалогічні й монологічні висловлювання тощо. Володіння арсеналом синтаксичних конструкцій допомагає зробити мовлення правильним у функціонально-граматичному відношенні, точним – у смисловому й виразним в естетичному.

Навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів має відбуватися в **лінгводидактичній системі**, що характеризується певною метою і завданнями, відповідними організаційними, психолого-педагогічними, науково-методичними, лінгводидактичними умовами, суб'єктивними й об'єктивними акмеологічними чинниками, ґрунтується на засадах компетентнісного, особистісно зорієнтованого і діяльнісного

підходів, основоположних лінгводидактичних і методичних принципах, методах і прийомах навчання, формах організації навчально-виховного процесу, реалізується поетапно протягом усього життя.

Методологічними засадами навчання учнів 8-9 класів синтаксису й пунктуації української мови є компетентнісний, особистісно зорієнтований і діяльнісний підходи, що уможлиблюють організацію диференційованого, гуманістично спрямованого, акме-синергетичного навчально-виховного процесу, формування національно-мовної особистості за індивідуальною освітньою траєкторією, здійснення науково-методичного забезпечення неперервної мовної освіти з урахуванням національних надбань світового значення та усталених європейських традицій.

У психолого-педагогічних, акмеологічних і лінгводидактичних дослідженнях залежно від контексту вивчення й авторського погляду натрапляємо на різну інтерпретаційну парадигму поняття «підхід», пор.:

- методологічна орієнтація вчителя, що спонукає його до використання певної характерної сукупності взаємопов'язаних ідей, понять і способів педагогічної діяльності (Селевко К.Г. [10, с. 69]);

- поняття більш загального порядку – реалізується у вигляді системи методів навчання. Підхід визначає стратегію навчання, а метод – його тактику (Капітонова Т.І., Щукін А.М. [5, с. 34]);

- а) світоглядна категорія, у якій відображаються соціальні настанови суб'єктів навчання; б) глобальна й системна організація й самоорганізація освітнього процесу, до складу якої входять усі його компоненти; в) підхід як категорія ширший, ніж поняття стратегія навчання – він містить її в собі, визначаючи методи, форми, прийоми (Зимня І.О. [4, с. 97]);

- комплекс основних вихідних настанов, що включає певне першочергове уявлення про досліджуваний об'єкт, а також зумовлені значною мірою цим уявленням стратегію, тактику й засоби вирішення (Сидоренко В.В. [11, с. 54]).

Немає однозначності й щодо виділення кількісного складу освітніх підходів у навчально-виховному процесі: (пор.: Селевко К.Г. (валеологічний, гуманістичний, інтегральний, культурологічний, пошуковий, дослідницький, ситуативний, ціннісний та ін.); Горошкіна О.М., Кузьмішина О.С., Нікітіна А.В. (психологічний, особистісний, психолінгвістичний, загальнодидактичний, системно-лінгвістичний, комунікативно-діяльнісний, функціонально-стилістичний, етнокультурологічний та ін.); Кучерук О.А. (особистісно орієнтований, когнітивний, комунікативний, креативний та ін.); Ковальчук Н.П. (системно-мовний, комунікативно-діяльнісний, функціональний, текстоцентричний, проблемний); Кухарчук І.О. (системно-описовий, комунікативно-діяльнісний) та ін. Спостерігаємо відмінності щодо виділення й тлумачення підходів у попередній та новій редакції Державного стандарту, що зреалізовані в освітній галузі «Мови і літератури» і відображені в результативних складниках змісту базової і повної загальної середньої освіти, зокрема в Державному стандарті (2004) конкретизовано особистісно зорієнтований, компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, соціокультурний підходи, у Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти (2011) – особистісно зорієнтований, компетентнісний і діяльнісний підходи.

Відповідно до оновленої нормативно-правової бази неперервної мовної освіти (Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (освітня галузь «Мови і літератури»), Концепція мовної освіти в Україні, навчальні програми з української мови, Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів, Концепція профільного навчання у старшій школі та ін.) навчання учнів 8-9 класів синтаксису й пунктуації української мови має поєднувати інноваційні освітні підходи в їх нерозривному взаємозв'язку й взаємозумовленості, зокрема *компетентнісний* (формування ключових, предметних і міжпредметних компетентностей як загальної здатності, що ґрунтується на знаннях, досвіді й цінностях особистості), *особистісно*

зорієнтований (забезпечення оптимальних умов для різнобічного мовного й мовленнєвого розвитку кожного учня, його самобутності, самоцінності; сприяння культурній ідентифікації дитини та ін.), *діяльнісний* (перехід від асоціативної, статичної моделі знань до динамічно структурованої системи розумових дій; удосконалення видів мовленнєвої діяльності школярів через аудіювання, читання, говоріння, письмо; формування когнітивних стратегій тощо). У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти обґрунтовано концептуальні засади інноваційних освітніх підходів, зокрема особистісно зорієнтований підхід до навчання забезпечує розвиток академічних, соціокультурних, соціально-психологічних та інших здібностей учнів; компетентнісний підхід сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей; діяльнісний підхід спрямований на розвиток умінь і навичок учня, застосування здобутих знань у практичних ситуаціях, пошук шляхів інтеграції до соціокультурного та природного середовища. Такий взаємозв'язок і взаємозумовленість підходів обґрунтовуємо дитиноцентрованою й екзистенціональною спрямованістю освіти XXI століття, яка передбачає формування духовно розвиненої, креативної особистості з високою гуманітарною культурою, гуманістичним світоглядом, моральними цінностями й творчим мисленням, активною громадянською позицією тощо.

Сучасні лінгводидакти (Горошкіна О.М., Кузьмішина О.С., Мордовцева Н.В., Нікітіна А.В., Попова Л.О., Студенікіна В.П.) до окреслених вище підходів зараховують також *психолінгвістичний підхід*, що передбачає врахування в освітній меті, змісті, формах і методах навчання тих психологічних чинників, які забезпечують високий рівень володіння українською мовою; *загальнодидактичний підхід*, що вміщує загальнодидактичні принципи, які виступають фундаментом для методики; *системно-лінгвістичний підхід*, що зумовлює вивчення та усвідомлення мови як системи мовних одиниць, яка складається з мовних рівнів, опанування змісту й структурної організації матеріалу з метою комплексного засвоєння теоретико-практичної

бази знань, що, у свою чергу, передбачає впровадження практичного комплексу дій, спрямованого на узагальнення й систематизацію теоретичної інформації; *функціонально-стилістичний підхід*, що включає вміння школярів будувати різні тексти з урахуванням типу, жанру, стилю мовлення; *текстовий* (складник функціонально-стилістичного підходу), що реалізується у використанні й побудові на уроках української мови зв'язних текстів усіх жанрових і стильових різновидів.

У процесі навчання учнів 8-9 класів синтаксису й пунктуації української мови на особливу увагу заслуговує реалізація принципів **акме-синергетичного підходу**. **Синергетична акмеологія** (від др.-грець. *акмі́*, *акте* – розквіт, вершина, зрілість, вищий ступінь чогось; др.-грець. *λόγος*, *logos* – вчення, *sinergeia* – спільна дія, співробітництво) вивчає взаємозв'язок між закономірностями досягнення соціальною самоорганізаційною системою, зокрема як індивідом, так і соціумом, найвищого рівня «акме», тобто максимальної досконалості шляхом самоорганізації, самопідготовки, самоосвіти, самореалізації, самовираження й самоствердження. Використання принципів акме-синергетичного підходу в процесі навчання української мови на сьогодні є актуальним, необхідним і малодослідженим. На засадах акме-синергетичного підходу можна вирішити основні завдання забезпечення якості неперервної мовної освіти, створення найоптимальніших умов для максимальної самореалізації особистості, цілковитого розкриття її природних здібностей і потенціалу з урахуванням мотивів, ціннісних орієнтацій, цілей, настанов, підготовки конкурентоспроможного на ринку праці випускника. Фундаментальна акмеологія розглядає дитину як природну й соціальну істоту, яка перебуває в неперервному русі, а розвиток витлумачує як створення нею духовних продуктів засобами навчальної дисципліни у всіх або більшості випускників за певний час. При цьому кожен учасник навчально-виховного процесу стає свідомим суб'єктом моделювання й реалізації індивідуальної освітньої траєкторії протягом усього життя.

Таким чином, наукові дискусії, які продовжуються в педагогіці, психології, мовознавстві й лінгводидактиці, недостатня опрацьованість ряду питань **спонукають до обґрунтованого й виваженого аналізу освітніх підходів до навчання української мови з урахуванням інноваційних викликів суспільства й освіти, вимог освітньої галузі «Мови і літератури»**, до подальших творчих пошуків у цьому напрямі.

Зупинимося детальніше на лінгводидактичних принципах, методах, які допомагають сформувати в учнів 8-9 класів синтаксичну й пунктуаційну компетентності, сталі синтаксичні й пунктуаційні вміння й навички.

Український лінгводидакт К.М. Плиско в посібнику «Організація навчання синтаксису в середній школі» [8] обґрунтовує такі методичні принципи навчання синтаксису: вивчення мови в єдності форми, змісту й функціонування в мовленні; вивчення мови в міжрівневих, внутрішньорівневих і міжпредметних зв'язках. Конкретизуємо реалізацію окреслених методичних принципів під час вивчення учнями 8-9 класів українського синтаксису й пунктуації.

Розроблена нами лінгводидактична система навчання синтаксису й пунктуації учнів 8-9 класів інтегрує основоположні **загальнодидактичні** (наступність, єдність навчання і виховання, системність і послідовність, перспективність, науковість, активність, самостійність, наочність, зв'язок мовної теорії з мовленнєвою практикою та ін.) і **лінгводидактичні принципи**, зокрема:

➤ **принцип навчання синтаксису в кореляційному міжрівневому взаємозв'язку із морфологією, лексикою, фонетикою, стилістикою**, адже на синтаксичному рівні мовної системи найпослідовніше виявляється синтез вимірів функціонування всіх мовних одиниць, їх граматичні особливості. Зокрема визначення частин мови іноді можливе лише в структурі речення шляхом зіставлення члена речення й частини мови, вибір лексичних одиниць залежить від контекстуального оточення тощо. Розуміння учнями стилістичної ролі синтаксичних одиниць в конкретних текстах сприяє

точному відбору видів речень, типів головних і другорядних членів речення для вираження власних думок. Таким чином, усвідомлення учнями синтаксичних понять можливе за умови засвоєння відомостей з інших розділів граматики;

➤ **принцип навчання синтаксису у внутрішньорівневому взаємозв'язку з пунктуацією та інтонацією**, який передбачає володіння учнями вміннями й навичками інтонувати різні за структурою, метою висловлення, емоційним забарвленням речення, членувати речення відповідно до комунікативного наміру, доречно користуватися логічним наголосом тощо. Український лінгводидакт О.М. Біляєв ґрунтовно описав реалізацію принципу внутрішньорівневих зв'язків між структурними рівнями мовної системи [1, с. 109]: «Заняття із синтаксису на всіх етапах вимагають систематичних спостережень за інтонаційною стороною мови. Роль їх у формуванні пунктуаційних навичок і в розвитку навичок виразного читання загальновідома. Власне, жоден розділ курсу української мови не має в цьому відношенні таких великих можливостей, як синтаксис. Крім того, вивчення синтаксису дозволяє тісно пов'язувати уроки мови і літератури»;

➤ **принцип навчання синтаксису в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення**, що забезпечує реалізацію мовленнєвої змістової лінії програми. Розуміння формально-синтаксичного (формальна будова СО), семантико-синтаксичного (взаємозв'язок формальної будови й значення СО), комунікативного (комунікативна організація речення, підпорядкована комунікативному завданню та конкретній ситуації) рівнів українського синтаксису, володіння базовими синтаксичними вміннями й навичками в усіх видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, читанні, говорінні, письмі – дає учням можливість використовувати мову в життєво важливих для певного віку сферах і ситуаціях спілкування, сприяє вдосконаленню їхнього діалогічного й монологічного мовлення. При цьому треба пам'ятати, що всі рівні й аспекти розвитку мовлення школярів повноцінно актуалізуються лише в межах тексту;

➤ **принцип текстотворчості або текстоцентризму**, що передбачає вивчення синтаксичних одиниць на текстовій основі, засвоєння учнями мовних знань і формування синтаксичної й пунктуаційної компетентностей на основі текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення, усвідомлення структури тексту й функцій мовних одиниць у ньому, формування вмінь сприймати, відтворювати чужі й створювати власні висловлювання тощо.

У методиці навчання учнів 8-9 класів українського синтаксису й пунктуації використовуються такі **лінгводидактичні прийоми**: аналіз словосполучень; поширення й скорочення різних видів речень; заміна одних СО іншими; перебудова/переконструювання синтаксичних конструкцій; складання речень за опорними словами або схемами; редагування речень; повний або частковий синтаксичний розбір речення (тексту); синтаксичний розбір із використанням графічних символів; синтаксичний аналіз СО; синтаксично-стилістичний аналіз СО; складання синтаксичних конструкцій за схемами; спостереження над логічною інтонацією в реченні, ритмомелодикою синтаксичних конструкцій тощо. Активізують мисленнєву діяльність школярів лінгвістичні казки, пунктуаційні кросворди, ребуси, творчі завдання.

Висновки. Відомий лінгвоакмеолог О.Є. Русинова, описуючи умови підвищення якості мовленнєвого освітнього процесу, конкретизуючи способи формування мовної особистості, цілковитого розкриття її природних здібностей і потенціалу, наголошує: «...Кожен мовленнєвий акт – творчий акт, але рівень і характер цієї творчості, аксіологічно визначуваний ціннісною шкалою культури, значно вищий. Отже, основна проблема – створити механізм виведення мовної особистості на цей рівень» [9]. Систематичне вивчення учнями 8-9 класів синтаксичного рівня мовної системи на комунікативній основі дає можливість сформувати національно-мовну особистість, свідомого носія мови з мовною культурою, мовним смаком і мовною стійкістю, який на метарівні не тільки послуговується великою кількістю мовних одиниць різних структурних рівнів, моделей,

синтаксичних конструкцій певних видів і сполучних засобів для реалізації всіх різновидів дискурсивного діалогу, але й здатний до творчого мовотворення, мовомислення і мовопродукування.

Література

1. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. посіб. / О.М. Біляєв. – К.: Генеза, 2005. – 180 с.
2. Голуб Н. Категорійний апарат сучасної української лінгводидактики (виступ на засіданні круглого столу з проблеми методів навчання української мови) / Н.Б. Голуб // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 3. – С. 2-6.
3. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект / А.П. Загнітко. – Донецьк, 2009. – 137 с.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология : уч. для вузов / И.А. Зимняя. – Изд. 2-е, доп., испр. и перераб. – М.: Логос, 2008. – 384 с.
5. Капитонова Т.И. Методы и технологии обучения русскому языку как иностранному / Т.И. Капитонова, Л.В. Московкин, А.Н. Щукин / под ред. А.Н. Щукина. – М.: Русский язык: курсы, 2008. – 312 с.
6. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – Вид. 2-е. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 303 с.
7. Пентилюк М.І. Сучасний урок української мови / М.І Пентилюк, Т.Г. Окуневич. – Х.: Основа, 2007. – 176 с.
8. Плиско К.М. Організація навчання синтаксису в середній школі / К.М. Плиско. – К., 1993. – 97 с.
9. Русинова Е.Е. Акмеологический подход к формированию языковых компетенций обучаемых в системе непрерывного образования [Электронный ресурс] / Елена Евгеньевна Русинова. – Режим доступа: [www. URL: http://pedsovet.org/component/option,com_mtree/task](http://pedsovet.org/component/option,com_mtree/task).
10. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. / Г.К. Селевко. – Т. 1. – М.: НИИ школьных технологий, 2006. – 816 с.
11. Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник / автор-укладач В.В. Сидоренко. – Донецьк: Каштан, 2013. – 100 с.
12. Сидоренко В.В. Теоретичні і методичні засади розвитку педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : дис. ...д-ра пед. наук: 13.00.04 / В.В. Сидоренко; [Ин-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України]. – К., 2013. – 486 с.